

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертацията на

Димитър Божидаков Богданов,

редовен докторант към катедра „Систематическо богословие“,

Богословски факултет, СУ „Св. Кл. Охридски“,

на тема: ***Метафизика на светлината в Ареопагитския корпус***

за присъждане на образователната и научна степен **Доктор**

по научната специалност *Теология (Християнска философия)*

в професионално направление *2.4. Религия и теология*

от област на висше образование *2. Хуманитарни науки*

от проф. дфн Валентин Канавров

Дисертацията е в обем 329 страници, вкл. списък на съкращенията, библиография и декларация. Чистият текст е 314 страници. Библиографията съдържа 162 заглавия. Тя е подразделена на извори (издания на съчиненията от Ареопагитския корпус на гръцки и други езици, издания на християнски и нехристиянски автори), изследвания на кирилица и латиница и справочна литература. Библиографията е релевантна на съдържанието на дисертацията и достатъчна в изворово, информационно, херменевтично и интерпретативно отношение. Дисертацията е придружена от автореферат и съпътстващи документи. Авторефератът в обем 38 страници представя необходимите реквизити на жанра дисертация (теоретично изследване, което формулира, структурира, аргументира и систематично излага докторска теза посредством открояване на обекта, предмета, целта и задачите на изследването, неговата актуалност, методология, структура и теоретични резултати), като сбито възпроизвежда нейното съдържание и включва самооценка на научните приноси и списък на публикациите на докторанта по темата на дисертационния труд. Съпътстващите документи са пълни според изискванията на закона и другите нормативни документи, които уреждат процедурата по защитата.

Богданов има бакалавърска степен по счетоводство и контрол и три завършени магистратури: финанси, философия и теология. Завършил е следдипломна квалификация за учител по религия.

Текстът на дисертацията е организиран в предговор, увод, три глави и заключение. Те са добре балансирани, което показва успешна рефлексия върху

тематиката и нейното архитектурно теоретизиране. Предговорът е личностно вплетен. Уводът е жанрово подчинен, но и съдържателно въвеждащ спрямо основния фокус на дисертацията, а именно обосноваване на синтеза между християнския догмат и неоплатоническата метафизика и, погледнато по-заострено, спрямо експлициране на християнизиранието на неоплатонизма в енергиен, познавателен, мистичен, методологичен и литургичен аспект. Когато казвам синтеза между определен християнски догмат и неоплатоническа метафизика, синтеза не бива да се схваща в механичен, физичен или ограничено методологичен смисъл. Систематичното метафизично интерпретиране на тази синтеза е основният теоретичен принос на дисертацията. На второ място в листата на приносите ще отбележа догматично-богословската спрегнатост на изложението в парадигмата на християнската философия. То не следва философските и богословските превратности в техния темпорален вектор, а се концентрира върху концептуалното осмисляне на десубстанциализацията на неоплатоническата метафизика и, съответно, върху догматичното изграждане на алтернативна християнска метафизика, вкоренена в Божията енергия. Изразът „покръстване на неоплатоническата доктрина на светлината“ лапидарно и експресивно представя тази глобална метафизична трансформация, при която Бог устоява в своята трансцендентност (Той не се приравнява и следователно не се отъждествява и определя като светлина; тя не е Негова битийна или блага същност, а е Божий ек-стаз и, респ., Божия любов), а светлината е творческата енергия на неговата съзидателна дейност. Светлината е иманентна и трансцендентна, като в енергиен план прошества в домостроителство, предоставяйки Божия благодат на тварното и респ. духовна сила за неговото обръщане към Бог. На трето място в този предварителен преглед на приносите – който предстои да разгърна, – ще изтъкна дистинктивните анализи на взаимоотношенията Бог–човек и човек–Бог, конкретизирани в личностен, а не в абстрактен план. Енергийната (не същностната) причастност на екстатиката и екстаза, на симбиозата между метафизичното и мистичното, на взаимоотношенията между Бог и човек възплъщават и демонстрират силата на

Божията светлина (леко встрани от настоящата рефлексия ще напомня за пореден път, че силата не е физична, а метафизична, духовна и екзистенциална реалия и респ. термин; същото се отнася и за светлината).

Експликацията на концепта, процеса и особеностите на Ареопагитското покръстване на неоплатоническата доктрина на светлината е същина на дисертацията. Погледнато в по-общ философски план, тя изследва едно фундаментално и при това пилотно за европейската метафизика учение. Веднага бързам да поясня: не става дума за сполучлива идея, получено по методологичен път следствие, теоретично действие, практически продукт, уникален ефект, мистичен експеримент, откровено видение и др.под. Става дума за първата европейска метафизика, която не е метафизика на присъствието (казано с термина на Дерида). През V-VI век чистата философия все още е битийно, митично и/или космологично вкоренена. Кантовата критическа философия, която възвестява края на субстанциалистката метафизика, се появява през XVIII век. 12 века по-рано Псевдо-Дионисий Ареопагит изгражда християнска метафизика, която не само отива отвъд есенциалната метафизика в нейната обхватна архитектура, а и демонстрира цялостна християнска философия, получила през годините множество собствено концептуални и екзистенциални продължения напр. относно богопознанието, Божията светлина, динамиката на Божията благодат и Божията любов, метафизичната ек-статика, божествения екстаз, взаимоотношенията между Божията воля и човешката воля, споровете за пантеизма, метафизичното схващане за еманация, *via unitativa*, извеждането *ex nihilo* в битие, отношението *ейдос* – рефлексия, обожението на човека, мистиката, тайнствата и др. Прегледът на основните концептуализации на европейската метафизика откроява няколко екстремни постижения. Едно от тях е Ареопагитският корпус. Той е първата несубстанциална иманентна метафизика, която се разгръща като цялостна доктрина, вкл. с онтологичен, екзистенциален и литургичен характер.

Много добро впечатление прави стриктното формулиране на докторска теза (с. 12). Напоследък това е рядко срещано явление, заместено от дискурсивни

еквилибристики, релативистки неустановености, многостранни оптики, размити квалификации, фурнаджийски лопати от вида „от една страна, от друга страна“ и др.под. Основен метафизичен фокус на тезата е демонстрирането на прошествието (πρόοδος) на Триединното Богоначалие към творението. Тази демонстрация специфицира Ареопагитското катафатическо богословие, което се удостоверява в про-из-хода на Божия Промисъл, схващан както изначално (принципно, априорно), така и като манифестация на Божията енергия в тварния свят, която го пречиства, просветлява и единява с Бога в мистичния опит на човека. Без да се впускам във филологическа анализа, само ще добавя красотата, възвишеността и възторжеността на термина „прошествие“ по отношение на термина „ход“, съчетани с ангажимента, действеността и разгърнатостта, които придава представката „про“, както и с леко архаичното звучене на самата дума. Прошествието на Божията светлина, нейният енергиен заряд и енергийна манифестация са колкото метафизично основание, толкова и, ще кажа с един по-късен термин, опосредствано трансцендентализиране на просветляващата Божия благодат, която овъзможностява и отприщва процеса обожение на човека. Докторантът успешно анализира синергията на двата процеса, която е метафизично зададена, енергийно медирана и духовно осъществена.

Първата глава има деконструктивно и същевременно конструктивно назначение. Обект на деконструкция е античният неоплатонизъм основно в лицето на Плотин и Прокъл. На този терен докторантът демонстрира завидна интерпретация на генезата на християнската метафизика на светлината. Светлината е един от основните сюжети в изследваната епоха. Богданов обаче не се впуска в абстрактни аналитики на феномена светлина, а строго следва метафизичната нишка: деконструкция – конструкция. Това удържане на метафизичния фокус заедно с задълбочените тълкувания на християнското схващане за светлината са основните достойнства на тази (и не само на тази) глава. По тази посока няма как да пропусна интерпретативната динамика на кръстосаното, наместо плоското линеално изложение на споменатите деконструкция и конструкция.

Втората глава има акцентиран конструктивен характер: „покръстване на неоплатоническата метафизика“. В нея се демонстрира християнското богословие на светлината в Ареопагитския корпус. Основно постижение е експликацията на християнската ареопагитска синтеза, кулминираща в метафизичния екстаз на Бога, Неговото прошествие по воля и енергия, светлина и благодат в сътворения свят. Текстът носи апологетичен замах. Докторантът удържа тълкуванието на метафизичната фундаменталност на светлината, без да се отклонява в излишни „ръкави“, коментирайки пребогатата писмена фактология. От апологетично гледище тази глава вероятно може да се представи като основна за дисертацията. Аз не споделям подобно твърдение, защото смятам, че и трите глави носят равностоеен метафизичен заряд, спрегнат в различни ракурси на християнската философия и най-вече – това е едно от изтъкнатите достойнства на цялата дисертация, – в различни аспекти на динамиката на светлинната метафизика в нейната безформена формалност, кристализираща в прошествието на самия Бог, на Неговата сила и енергия, засвидетелствани в личностно, а не в абстрактно отношение.

Третата глава е посветена на духовното възхождение към Бога и е най-интересна от човешко гледище. Същинският принос на тази глава е метафизичната/мистичната демонстрация на това човешко възхождение, изразено във финалния елемент на триадата „пребиваване в себе си – прошествие – обръщане“. Всъщност става дума за духовния екстаз на човека, който по логос и природа е тварно същество, но по Божия енергия и благодат е духовно същество. Затова човешкият екстаз е ек-стаз, из-стъпление отвъд тварното. Богданов сполучливо интерпретира енергийната и светлинната типика на обожението по благодат, а не по същност, природа и естество. Обожението е финалният етап на „покръстването“ на Платиновата и Прокловата метафизика и съответно мистика на светлината. В третата глава точно и същевременно експресивно са анализирани неговите елементи.

Докторантът скромно и грижливо обобщава теоретичните приноси на своята дисертация в 3 пункта. Те са прецизно формулирани и точно изказват

концептуалните постижения на дисертацията. Ако ми е позволено да следвам Декартовия език: приносите са ясно и фундаментално осмислени и същевременно отчетливо дистинктивирани.

Непременно трябва да отбележа ефикасното научно ръководство на проф. Иван Христов, дало плодове в дисертацията както в съдържателно отношение, така и в стилното понятийно и, по-общо, езиково изложение на проблематиката.

В рубриката „Въпроси, забележки и препоръки“ ще отбележа, че предметът на дисертационното изследване не е щателно дефиниран. „Предметът на изследването е гледната точка или аспекта, от който аз като изследовател разглеждам цялостния обект“ (с. 12). Използвайки терминологията на Богданов, по-точно би било да се каже, че предметът на изследването е представеният откъм и посредством гледната точка на изследователя обект на изследването и, по-издържано: концептуално спрегнатият обект на изследването. Горее отбелязаните „гледна точка“ и „аспект“ не са изследователски предмет на дисертацията още по-малко, когато са субективно ситуирани. Бих се застъпил за понятието „светоглед“ вместо „мироглед“ (с. 37, 114; срв. с. 36). Заглавието на първата глава свидетелства рестриктивност: „Неоплатонически философски предпоставки за християнското богословие на светлината в трактатите на Ареопагитския корпус“. Съгласен съм, че призма на дисертационното тълкувание е християнската догматика и в частност доктрината на Псевдо-Дионисий. Съгласен съм, че няма натурално разбиране на историко-богословски и историко-философски текстове и идеи (в случая на неоплатоническата философия). Но все пак финалната фраза „в трактатите на Ареопагитския корпус“ придава елемент на вторична пречупеност на неоплатоническата философия (от страна на Псевдо-Дионисий), която в херменевтично отношение следва да е колкото предразсъдък, толкова и първоначално смислово поле и рефлектиран методологичен заход, които предполагат относителна автономност и условно неутрално присъствие в дисертационната конструкция. Впрочем Богданов не прекалява с тълкувателската призма, а повече търси автентичния неоплатонистки смисъл, който подлежи на деконструкция. Като контрааргумент

към моята критическа бележка за наложена доктринална призма отново ще посоча успешната реверсивна динамика при кръстосаното интерпретиране на деконструирането на античната неоплатоническа метафизика и конструирането на Ареопагитската метафизика на светлината. Сумарно: препоръката е за още едно осмисляне/прецизиране на заглавието на първата глава в контекста на бележката и посочения (срещу нея) контрааргумент. Опирайки се на смисловата акуратност, понятийната чистота, изкусното изложение и изящната словесност на текста, определено смятам, че Богданов има преподавателски капацитет за университетски четения. В тях той би могъл евентуално да подхване темата за някои смислови грапавини на Ареопагитския корпус по отношение на текстове от Свещеното писание и респ. за тяхното догматично тълкуване.

Докторантът има 4 излезли публикации по темата на дисертацията.

Нямам принципи несъгласия с постановките на дисертацията.

Нямам съвместни публикации с колегата Богданов.

Заключение: Като имам предвид метафизичната фундаменталност на дисертационната проблематика, задълбочените и пространни познания на докторанта, осъществената детайлна аналитика, собствено богословската, но също така философска, културна и образователна значимост на дисертационния текст, изпълнените цели и задачи на изследването и неговите прецизно открити приноси, предлагам на уважаемите членове на научното жури да гласуват за успешно защитена дисертацията *Метафизика на светлината в Ареопагитския корпус* и присъдят на **Димитър Божидаров Богданов** образователната и научна степен **доктор** по научната специалност *Теология (Християнска философия)* в професионално направление *2.4. Религия и теология* от област на висше образование *2. Хуманитарни науки*.

София, 05. 03. 2025 г.

.....
(проф. дфн Валентин Канавров)